

ство – живий організм. В його життєздатності – запорука поступу [10, с. 265]. Громадянське суспільство є джерелом не тільки соціального прогресу у світі, а й національної безпеки держав. Відомо, що складовою національної безпеки є адекватна ідентифікація певного суспільства, певної держави. Не останню роль в цьому процесі відіграють соціальні науки, а точніше конвергенція соціальних і несоціальних («природничих») наук у душі В. Вернадського. Остання є основою соціального натуралізму. Соціальна культура в душі натуралізму – це міра узгодження волі і свідомості людей із природними законами суспільного життя. В разі неузгодженості з цими законами воля набуває стану сваволі, а свідомість стану ілюзій [5, с. 17–18]. А це робить спотвореним процес ідентифікації.

У цілому ж, вплив суспільства на процеси національної ідентифікації здійснюється у всіх його сферах (економічній, політичній, соціальній).

1. Андрюс Є. Криза людської самоідентичності і проблема смислотворення / Філософська антропологія: екзистенціальні проблеми. / За ред. В. Г. Табачковського. – К.: Педагогічна думка, 2000. – С. 193–252. 2. Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер с англ. В. П. Иноземцева. – М.: «Логос», 2002. – 390 с. 3. Бек У. Что такое глобализация? Ошибка

глобализма – ответы на глобализацию / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельшин. – М.: Прогресс-Традиция, 2001. – 304 с. 4. Камінська Л. Глобалізація як соціальна парадигма // Нова парадигма – № 66. – 2007. – С. 205–213. 5. Костенко О. Камінь, яким зневажили будівничі (про соціальну культуру громадян як основний антикризовий засіб) // Віче – № 23 (260) – 2009 – С. 16–19. 6. Майборода О. М. Українська само ідентифікація на сучасному етапі: елітарна та масова версії / Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т. 1. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006 – С. 71–74. 7. Макаренко Е. До питання про створення «алгоритму» ментальності // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Проблеми безпеки української нації на порозі XXI ст.» Т. 1. – Київ-Чернівці. – 1998. – С. 130–136. 8. Малахов В. Право бути собою. – К.: Дух і Літера, 2008. – 336 с. 9. Метаморфози світу: Соціологія глобалізації: Домінік Мартен. Жан-Люк, Мецнер, Філіп П'єр; Пер з фр. Є Марічева. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська Академія», 2005. – 302 с. 10. Назорна Л. Політична культура українського народу: історична ретроспектива і сучасні реалії. – К.: Стило, 1998. – 278 с. 11. Ритцер Дж. Современные социологические теории / Пер с англ. – СПб.: Питер, 2002. – 688 с. 12. Семенов І. Глобалізація і соціокультурна динаміка: людина, суспільство, культура [Електронний ресурс – <http://politstudies.ru/#2004fu/text/2003/1.12.html>]. 13. Черниш А. Цивілізаційний вибір України: испытание глобализацией / Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т. 2. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006, – С. 197–205. 14. Шкляр Л. Нація в умовах «розколоті» цивілізації. / Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. Т. 2. – К.: ТОВ УВПК «ЕксОб», 2006, – С. 207–219. 15. Giddens A. The Consequences of Modernity. – Cambridge: Polity Press, 1990. – 186 p.

Марія Цуркан

Типологізація застосування насильницьких методів у суспільних процесах сучасної України

У статті досліджуються існуючі типології насильницьких методів, які існують та використовуються у людській практиці. Висвітлюються методологічні проблеми типологічного та класифікаційного підходів до вивчення проблеми насилля, проводиться пошук адекватної для сучасного українського суспільства моделі.

The typologies of the violent methods which exist and used in human practice are investigated in the article. The methodological problems of the typological and classification's approaches to study of the problem of violence are illuminated and search for the adequate for modern Ukraine society's model is done.

Проблема насилля у суспільстві на сьогодні є однією з глобальних проблем нашого часу. Вона є актуальною, має довгу історію свого формування та практичного застосування, що обумовлює необхідність детального й всебічного вивчення та дослідження.

Останнім прикладом й доказом того, що проблема насилля є не тільки загальнолюдською, відстороненою від конкретних реалій сучасного українського суспільства, слугує вересневє дослідження Всесвітньої організації охорони здоров'я. Згідно цього річного звіту цієї організації Україна посідає п'яте місце в Європі за рівнем насилля серед молоді, при чому нашу державу випереджають лише Російська Федерація, Албанія, Казахстан та Білорусь. Методологією класифікації та ранжування країн стало вираження кількості смертельних випадків на 100 тис. населення. Для порівняння у Російській Федерації цей показник сягає шістнадцять осіб, в Україні – п'ять – шість.

З іншого боку, потрібно зауважити, що у більшості європейських країн, серед яких робилось це дослідження (а їх 53), цей показник не досягає й одного випадку. Найменший показник у Німеччині. За даними звіту, всього від насилля в Європі помирає кожен день 40 молодих чоловіків від 10 до 29 років, або 15 тис. на рік.

Найбільш важливим для України є висновки ВООЗ щодо нерівномірного розповсюдження насилля, а також прямої залежності від рівня та якості життя. Так, за даними організації 9 з 10 вбивств відбувається у регіонах та країнах з низьким або середнім рівнем доходів серед населення. Навіть незалежно від доходів у країні, міжосо-

бістисне насилля диспропорційно розповсюджується між представниками різних соціальних верств.

Першим висновком даного дослідження для українського суспільства має стати пряма кореляція соціально-економічного стану та рівня розповсюдження насилля у суспільстві. Проте, реалії сучасного світу вказують на виникнення нових джерел зростання насилля. Одними з таких є пропаганда насильницьких методів у ЗМІ, Інтернеті та відеоіграх.

За останні роки американськими та європейськими науковцями, у тому числі й на замовлення урядів, проводилось більше тисячі соціологічних опитувань з цієї проблематики. Скептики таких досліджень та експерти, які виступають за вільний та необмежений медіа-простір, наполягають на існуванні «третього фактору» у дихотомії «візуалізація насилля – реальний насильницький акт», встановлення вірного каузального зв'язку між «агресивністю» та «сприйняттям різних моделей насильницьких дій», а також «катарсичного впливу», сутність якого базується на ранніх дослідженнях представників психоаналізу щодо користності сублімації та «психологічного розвантаження».

Проте, висновки переважної кількості експериментальних досліджень вказують на ескалаційний характер т. зв. «третього фактора», при чому такі фактори ніколи не працюють як демфуючі чинники. В даному випадку, ці висновки жодним чином не суперечать теорії розвантаження, оскільки визнання вродженої агресивності у людини є природною базою для посилення негативного впливу візуалізованого насилля. Результати опитування та робо-

та з фокус-групами вказує на пряму залежність зростання агресії у людей (переважно це неповнолітні діти) від перегляду телепередач, що містять сцени насилля.

Практичним доказом такого зв'язку є дані правоохоронних органів США, Канади, країн Європейського Союзу та ПАР щодо зростання кількості тяжких злочинів, зокрема убивств, вдвічі у періоди, коли в цих регіонах розпочався процес розповсюдження телебачення.

Отже, основними висновками, які є актуальними для сучасного українського суспільства є те, що візуалізоване насилля є однією з причин та джерел соціального насилля через те, що: «причиною антисоціальної поведінки стають не сцени насилля як такі, а збудження, яке вони викликають; відбувається процес підготовки особи до скоєння насильницьких дій, оскільки вона спрямовує свої думки саме у бік насилля; сприяє процесу «згасання, відмирання емоцій», яке відбувається через призвичаєння індивідуума до вигляду та існування насильницьких дій» [6, с. 482].

Крім цього, наукову цінність мають висновки майже усіх соціальних психологів сучасності, які дійшли згоди щодо нерозповсюдження ідеї катарсиса, запропонованої З. Фройдом та К. Лоренцом, на проблему насилля. Це стосується навіть крайньої форми прояву насилля – війни, яка не тільки не впливає на зниження агресивної енергії у суспільстві, а й навпаки, сприяє збільшенню кількості вбивств в таких країнах.

Нажаль, у сучасному українському науковому середовищі не існує подібних досліджень, проте висновки зарубіжних науковців та об'єктивна необхідність запровадження адекватних механізмів протидії цим негативним тенденціям, спричиняє до новацій у вітчизняному законодавстві. Так, на сьогодні розробляється законопроект «Про захист суспільної моралі», основними тезами якого мають стати заборона транслювання зображення померлих та тяжко поранених, актів вандалізму, а також позитивних оцінок насилля. Дана заборона розповсюджуватиметься й на продукцію реклами, мобільного контенту, комп'ютерних ігор, орієнтованих на дітей ЗМІ та фільми без обмежень глядацької аудиторії за віком.

У сучасному світі існує величезна кількість різновидів проявів насилля та насильницьких методів, починаючи від психологічного тиску, насилля у сім'ї, і завершуючи такими соціально небезпечними як війна, революція, тероризм та геноцид. Для того, щоб дослідити сутність цих проявів, визначити детермінанти, каузальні зв'язки та фактори, що впливають на вибір суб'єкта щодо застосування насильницьких методів у практичній діяльності, потрібно вивчити та розробити певну типологію.

У філософській науці прийнято відрізняти типологізацію від класифікації, оскільки остання розуміє під собою «знаходження чіткого місця кожного елемента або об'єкта у групі чи послідовності», при цьому один і той же об'єкт не може одночасно відноситись до різних класів [1, с. 1076]. Типологізація, на відміну від класифікації, «виокремлює гомогенні множини, кожні з яких є модифікаціями однієї і тієї ж якості, сутності, «ідеї» цієї множини» [1, с. 484].

Людська практика передбачає застосування великої кількості таких насильницьких методів, які можна розглядати через призму багатьох класифікаційних підходів. З метою знаходження та вивчення сутності проблеми насилля потрібно розглянути основні типології насильницьких методів.

Найбільш розповсюдженим є дослідження насильницьких дій: «за суб'єктами конфліктної взаємодії (насилля у міжособистісних, міжгрупових, міждержавних та інших конфліктах); за сферами прояву насильницьких дій (соціальне, політичне, економічне, релігійне тощо); за видами нанесених збитків, наприклад фізичне чи психологічне насилля; за формами насильницької взаємодії (вбивство, терор, ґвалтування тощо); за засобами (озброєне, правове, економічне, ідеологічне тощо); за ступенем організованості (стихийне та структуроване); за джерелом ініціативи (захисне та агресивне) тощо» [8, с. 86]. Попри це, виокремлюють досить довгий ряд форм насилля, починаючи від залякування й завершуючи терором й війною.

Найбільш уніфікованою є типологізація Всесвітньої організації охорони здоров'я. Згідно її резолюції від 1996 року насилля було проголошено основною проблемою охорони здоров'я та розроблено типологію, за якою виокремлюються «три широкі категорії у зв'язку з характеристиками тих, хто здійснює акт насилля, тобто за суб'єктом насильницького акту. Такими категоріями є: зазіхання на власне життя чи здоров'я; міжособистісне насилля; колективне насилля» [7, с. 6].

Перша група включає в себе суїцидальну поведінку, що фахівцями визначається як «парасуїцид», тобто навмисне нанесення собі тілесних ушкоджень, та пряме завдання собі шкоди. Друга категорія охоплює родинно-партнерські стосунки, що включає застосування насильницьких актів до дитини, партнера (чоловіка чи жінки), людини похилого віку та взаємовідносини у громаді (акти насилля, які вчиняє молодь, випадкові акти насилля, зґвалтування чи сексуальні домагання з боку незнайомих осіб, насилля у школах, закладах, місцях роботи, тюрмах та будинках для людей похилого віку). Колективне насилля, яке здійснюється через якісь мотиви великими групами осіб або державами, розподіляється на такі види як соціальне, політичне та економічне насильство. До соціального насилля фахівці ВООЗ відносять злочини через ненависть, терористичні акти, злочини бандитських угруповань; до політичного – війни та воєнні конфлікти, державне насилля; до економічного – напади заради економічної вигоди.

Існує цілий ряд типологій політичного насилля, що обумовлено його найбільшою дослідженістю, та тенденція до надання суспільно-політичній сфері визначального місця в контексті вивчення конфліктів.

Тед Роберт Гарр (професор університету штату Меріленд США) у своїй праці «Чому люди бунтують» використовує суб'єктивний підхід та розглядає дихотомію «держава – населення», типологізуючи насилля через векторне спрямування агресивної діяльності. Згідно його теорії розрізняють державне насилля, насильство його агентів з одного боку, та насилля мас й класів з іншого. «Насилля держави – це використання сили для запобігання відхилення поведінки громадян та підтримки внутрішнього спокою (крайньою формою є терор і геноцид). Суспільні заворушення, змови, внутрішні війни є підвидами насилля мас та груп (крайньою формою якого можна вважати тероризм та революцію)» [3, с. 45].

Російські вчені О. Піджаков, Ф. Решецький та Ш. Байрамов у своїй статті «Типологія політичного насилля» описують цікаву типологію насилля за П. Уілкінсоном. Останній розглядає та систематизує насилля за двома критеріями: по-перше, за масштабністю й інтенсивністю, по-друге, за цілями та завданнями. Проте, дана типологізація є скоріш повним переліком тих форм насилля, які існують в

людській діяльності протягом історичного розвитку. Так, за першою категоризацією дослідник виокремлює масове насилля (бунти та вуличне насилля, озброєні повстання та рухи спротиву, революція та контрреволюція, державницький чи масовий терор й репресії, громадянська війна) та насилля невеликих груп (ізолювані акти саботажу чи атаки на власність, окремі спроби здійснення політичних вбивств, війна політичних банд, політичний тероризм, партизанські рейди на території іноземних держав).

До другої категорії потрапили: «внутрішньокомунальне насилля (захист групових інтересів у конфлікті з ворогуючими релігійно-етнічними групами); протестуюче (прояв ярості та протесту, які можуть використовуватись для того, щоб заповнити уряд виконати певні недоліки, у сучасному світі це є акціями громадянської непокори, протестні заходи, в тому числі у радикальній формі); преторіанське (використовується для насильницької зміни в уряді); репресивне (має за мету знищення реальної або потенційної опозиції); насилля, спрямоване на супротив (спрямоване проти діяльності уряду); терористичне насилля (має на меті залякування жертв для досягнення політичних цілей); революційне та контрреволюційне насилля (покликані знищувати існуючу політичну систему, або захищати її); війна (являє собою досягнення політичних цілей засобами воєнної перемоги над супротивником)» [9, с. 13].

Із вищеперерахованих моделей можна зробити висновок, що існуюча типологізація є широкою та охоплює усі можливі прояви насилля, які існують та виникають у процесі людської діяльності. Проте, слід зазначити, що усі наведені типології є актуальними для інших культурних та цивілізаційних форм, за винятком класифікації ВООЗ.

Для українського суспільства не є притаманними агресивність та схильність до насилля на соціальному рівні, основними характерними особливостями українського характеру (менталітету) є толерантність, терпимість, миролюбивість, навіть відстороненість, закритість [5, с. 143]. Це є стримуючими факторами та позитивними чинниками з одного боку, а з іншого, ставить вітчизняним науковцям нові завдання для пошуку удосконалених способів типологізації насильницьких дій, які є притаманними для сучасного українського суспільства.

У висновку хотілось би навести типологію насилля, яку розробив відомий норвезький вчений Й. В. Галтунг, яка може найадекватніше відобразити ті різновиди насилля, які є притаманними й сучасному суспільству. Так, «в основі класифікації лежить розподілення насилля на два основних види: пряме та структуроване» [4, с. 86]. Під

прямим насиллям розуміється безпосередній суб'єкт-об'єктний зв'язок, на кшталт вбивства, тілесних пошкоджень, утримання, вигнання тощо. Сутністю структурного насилля є утворення умов або структури, яка утискає потреби та інтереси індивідуумів.

У даній типології необхідно також враховувати об'єктивно існуючі основні людські потреби – це необхідність виживання, благополуччя, ідентифікації та свободи. Способом поєднання двох виділених видів насилля та цих потреб утворюють вісім типів насилля: під категорією прямого насилля розуміється вбивство; блокада, тілесні пошкодження, санкції; де- та ре-соціалізація, прояви ксенофобії; репресії, вигнання. До структурного насилля потрапили: утворення умов, за якими людина стоїть на межі біологічного або матеріального виживання, маніпуляція свідомістю, відчуження.

Актуальним й для українського суспільства є введене Й. Галтунгом поняття «культурного насилля», під яким розуміється «будь-який аспект культури, який може використовуватись для легалізації насилля в його прямій та структурній формі» [2, с. 37], для того, щоб насилля сприймалось як справедливе або вимушена необхідність.

Вивчаючи усі типи, різновидності та класифікації насильницьких методів діяльності, можна зробити висновок, що домінуючими формами насилля у сучасному українському суспільстві є міжособистісне та міжгрупове насилля, а на колективному рівні – схильність до радикалізації протестних заходів та акцій громадянської непокори. Крім цього, окрім об'єктивних політичних, історичних, соціально-економічних причин, на легалізацію насилля в сучасному житті України впливає візуалізація, прихована та пряма пропаганда насильницьких методів вирішення конфліктів.

1. Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А. А. Грипанов. – М.: АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
2. Галтунг Й. Культурное насилие // Социальные конфликты: экспертиза, прогнозирование, технологии разрешения. – 1995. – Вып. 8. – С. 32–39.
3. Гарр Т. Р. Почему люди бунтуют. – СПб.: Питер, 2005. – 461 с.
4. Козырев Г. И. Проблема насилия в теории, массовом сознании и реальной жизни / Г. И. Козырев // ВМГУ. – 2000. – № 4. – С. 85–101.
5. Корнев М. Н., Коваленко А. Б. Социальная психология: Підручник. – К., – 1995. – 304 с.
6. Майерс Д. Социальная психология. – 7-е изд. – СПб.: Питер, 2007. – 794 с.
7. Насилие и его влияние на здоровье: Доклад о ситуации в мире / Л. В. Дубровина, А. С. Первушин (пер.); Э.Г. Круг и др. (ред.). – Женева: ВОЗ; М.: Весь мир, 2003. – XXVI, 349 с.
8. Основы политологии: Краткий словарь терминов и понятий. – М.: О-во «Знание» Росии, 1993. – 162 с.
9. Пиджаков А. Ю. Типология политического насилия / А. Ю. Пиджаков, Ф. Н. Решецкий, Ш. Б. Байрамов // CREDO NEW теоретический журнал. – 2009. – № 2. – С. 12–15.